

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 5, p. 413-433, October 2012

II. ABDULHAMİD DÖNEMİNDE BİLİMSEL, KÜLTÜREL VE TURİSTİK AMAÇLARLA OSMANLI ÜLKESİNE GELEN ALMANLAR

*THE GERMANS WHO CAME TO THE OTTOMAN COUNTRY IN THE PERIOD OF
SULTAN ABDULHAMİD II FOR SCIENTIFIC, CULTURAL AND TOURISTIC
PURPOSES*

Arş. Gör. Ahmet YÜKSEL

Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Abstract

To travel to the geography in which outside of their living space, and exploring history and natural beauty, different lives and beliefs in this climate mankind throughout the centuries to maintain one of the trends has become indispensable. From this sentence as; the cradle of civilizations and the first contraction of the field to Anatolia, many other historical and cultural space with the Ottoman country for such people is always a unique and endless pleasure of discovery and the structure of the course has hosted. In this study, also the pleasure of being reached near the archeological excavations, medical or vegetable, such as scientific review and went to Jerusalem on pilgrimage sacred duty to fulfill a religious purpose, such as carrying in the era of Abdulhamid II the Germans in the Ottoman period, the country has realized the travel adventure of the Prime Ministry Ottoman Archives are available from the certificate of will be discussed in the light. In this context, the Germans in the Ottoman country in what way and how they rate it, the country in which more historical and touristy places to visit, what type of scientific activities and during this trip transport, accommodation and security for themselves what kind of convenience as the major issues will try to explain all details.

Key Words: Germans, Ottoman Country, Abdulhamid II, Journey, Exploration

Öz

Kendi yaşam alanlarının dışındaki coğrafyalara seyahat etme, o iklimlerdeki tarihî ve doğal güzellikleri, farklı yaşayış ve inanışları keşfetme insanoğlunun asırlar boyunca sürdürdüğü eylemlerden birisi olmuştur. Bu cümleden olarak başta medeniyetlerin beşiği ve kaynaşma sahası olan Anadolu olmak üzere, daha birçok tarihî ve kültürel mekâna sahip olan Osmanlı ülkesi de her zaman eşsiz ve sonsuz bir keşif ve seyir zevkini bünyesinde barındırmıştır. Bu çalışmada söz konusu zevke nail olmanın yanında arkeolojik kazılar, tıbbî veya nebatî incelemeler gibi bilimsel ve Kudüs'e giderek hac vecibesini yerine getirme gibi dinî gayeler taşıyan Almanların II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ülkesindeki yolculuk sertüvenleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen vesikalar ışığında ele alınmıştır. Bu çerçevede Almanların Osmanlı ülkesine hangi yollarla ve ne oranlarda geldikleri, ülke içerisinde daha ziyade hangi tarihî ve turistik mekânları ziyaret ettikleri, ne tarz ilmî faaliyetlerde buldukları ve ulaşım, konaklama ve güvenlik açısından kendilerine ne tür kolaylıklar sağlandığı gibi konuların izahına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Almanlar, Osmanlı Ülkesi, II. Abdülhamid, Gezi, Araştırma

Osmanlı Ülkesine Giriş

Önceleri, Osmanlı ülkesinde gezinmek isteyen yabancıların ülkeye giriş izni alabilmeleri için elçileri aracılığıyla Babiâli'den bir yol emri veya tezkeresi almaları gerekirdi. Bunu da vazifeli kişilere göstermek suretiyle Osmanlı sınırları içerisinde oldukça serbest bir şekilde seyahat etmeleri mümkündü. Ancak 10 Şubat 1841 tarihinde çıkarılan Men-i Mürûr Nizâmnamesi'nin 5., 8. ve 9. maddeleri ile yabancıların Osmanlı ülkesine girebilmeleri ve ülke içerisinde gezinebilmeleri bazı esaslara bağlanmıştır. Buna göre yabancılardan, kara yoluyla gelecek olanların hudutlarda veya ikamet edecekleri yerlerdeki görevli memura, İstanbul'a gelmiş olanlarınsa İhtisâb Nezareti'ne ellerindeki pasaportları¹ göstermeleri ve bunları imza ettirmeleri gerekiyordu. Deniz yoluyla gelenlerinse, ilgili memur gelip pasaportlarını imzalayana kadar Haliç'te beklemeleri icap ediyordu (Sezer 2003: 106).

17 maddeden müteşekkil Pasaport Odası Nizamnamesi'nin 14 Şubat 1867 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yurtdışına çıkma ve yurda girme işlemleri çağdaş devletlerde uygulanan kurallara uygun olarak yeniden belirlenmiştir. Bu nizâmnamenin 1. maddesine göre; Osmanlı ülkesine girmek isteyen herkes evvela kurallara uygun olarak bir pasaport çıkarttırmak zorundaydı. 2. maddeye göre ise pasaportlarını önce kendi konsolosluklarına, sonra yine o ülkede bulunan Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı elçi veya şehbenderlerden² birine vize yaptırmaları gerekiyordu. Ancak söz konusu ülkede Osmanlı

¹ Osmanlılarda ilk "pasaport" Fatih Sultan Mehmed zamanında gayrimüslimler için tanzim edilmiştir. Bunlar mahiyetleri itibariyle bugünün pasaportlarından farklıdır; daha çok bir yabancı Osmanlı ülkesinde seyahat ve ikamet edebilmesini temin amacıyla düzenlenmişlerdir. Bu tarz pasaportlardan en eskisi Fatih'in veziriâzamı Mahmud Paşa tarafından Franko Bobaniç adında bir gayrimüslime, ailesiyle birlikte Osmanlı ülkesinde gelip yerleşmesine müsaade edildiğine dair Ocak 1463'te tanzim edilmiş olanıdır. Bundan 15 yıl sonra da Venedik Beylerinden gelecek elçilerin rahat ve güven içinde seyahat edebilmeleri için yine Fatih Sultan Mehmed'in tuğrasını taşıyan bir başka pasaportun düzenlenmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu iki belge için pasaport manasına gelen "il-cân-mektûbî" veya "il-cân-nâme" tabirlerinin kullanılmış olduğu görülmektedir (Tekin 1985: 297-299).

² Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaret Nezareti kurulmadan evvel ticarî işlerle meşgul olan ve tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkları halletmekle vazifeli olan memurlara Şehbender unvanı verilmiştir. Daha sonraları ise konsolos karşılığı olarak, yabancı ülkelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun ve vatandaşlarının

elçi veya şehbenderi yoksa kendi devletleri tarafından yapılmış olunan vizeler yeterli görülüyordu. Pasaport sahipleri Osmanlı ülkesine doğru başlattıkları yolculuk esnasında Osmanlı şehbenderi bulunan bir kentten geçerlerse pasaportlarını oradaki şehbendere vize ettirmek durumundaydılar. Sonra alacakları bir inha ile beraber mürûr tezkeresi verecek olan memurluk birimlerine gidecek, pasaport ve inhalarını ibraz edip o birimlerden alacakları tezkereyi pasaportlarına iliştiireceklerdi.

Osmanlı ülkesine girildikten sonra; kara yoluyla gelenler sınırdaki özel memurlara, deniz yoluyla gelenlerse vasıl oldukları limanın ilgili memurlarına pasaportlarını herhangi bir erteleme olmaksızın ibraz eylemek mecburiyetindeydiler (3.Madde). Ayrıca ülkeye girişlerinden sonraki 24 saat içerisinde, İstanbul'da olanlar Kurşunlu Mahzeni'ndeki Liman Odası'na, başka bir Osmanlı vilayetine dâhil olanlar ise bu hususla ilgilenen kamu birimlerine giderek nerede ve ne kadar bir süre için ikamet edeceklerini beyan ettikten sonra kendi konsoloslukları tarafından verilecek olan bir ikamet kâğıdını alarak, o mahaldeki ilgili birimlere bunları mühürletmeleri ve o birimlerden de birer adet mürûr tezkeresi almaları gerekiyordu (4, 6 ve 7. maddeler). Aldıkları belgeleri de pasaportlarına iliştiirdikten sonra Osmanlı ülkesindeki seyahatleri esnasında karşılaştıkları engel ve sorunlar ortadan kalkmış oluyordu. Bu mürur tezkereleri 1 yıl için geçerli kılınmıştı ve Osmanlı ülkesine her giriş esnasında yeniden vize olunmaları gerekiyordu. Mürur tezkerelerinde tezkere sahibinin ismi, varsa unvanı, sanatı, milleti, memleketi ve eşkâli gibi gerekli olan niteliklerin de kaydediliyor olması sebebiyle her bir şahıs için ayrı bir tezkere çıkarılması kanunsa da söz konusu şahısların zevceleriyle 15 yaşından küçük çocuklarının da harçsız olarak aynı tezkereye kaydedilmeleri uygun görülmüştür (8. ve 9. maddeler). Aksi takdirde -nizâmnâmenin 13. ve 14. maddelerinde belirtildiği üzere- pasaportsuz veya sahte pasaportla Osmanlı ülkesine vasıl olacak şahısların ülke içerisinde seyahat etmelerine engel olunacağı ve memleketlerine iade edilecekleri belirtiliyordu.³

Pasaport Odası Nizâmnâmesi 17 yıl kadar yürürlükte kaldıktan sonra, 21 Şubat 1884 tarihinde Pasaport Nizâmnâmesi kabul edilmiştir. Bununla pasaport verilmesi usulleri daha sıkı ve ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Bu nizâmnâmenin yerine de 10 yıl sonra, 6 Aralık 1894 tarihinde yeni bir Pasaport Nizâmnâmesi yürürlüğe girmiştir. Ancak eski nizâmnâmeyi aynen tekrarlayan hükümlerden öteye geçememiştir (Aybay 1985: 48-49). Her üç nizâmnâmenin ortak noktası ise Osmanlı ülkesine giriş çıkışların daha belirli ve kesin esaslara dayandırılmış olmasıdır. 27 Nisan 1903 tarihinde Selanik'ten Manastır'a giden Alman seyyah Herman Linzong'un Osmanlı ülkesinde çok kısa süren yolculuk serüveni; Osmanlı idaresince nizâmnâmelerde belirtilen esaslar üzerinde çok büyük esneklikler gösterilemeyeceğinin çarpıcı bir örneğini teşkil ediyor. Nitekim Manastır valiliğinden Osmanlı Hükümeti'ne şifre ile bildirildiği üzere; kendisi, Pasaport Nizâmnâmesi'nde belirtilen gerekli belge ve işlemleri

ticarî menfaatlerini korumakla sorumlu olan memurlara Şehbender denilmiştir. 1908 Temmuz inkılâbından sonra bunun yerine konsolos tabiri kullanılır olmuştur (Pakalın 2004: 316).

³ Ancak, böyle usulsüz olarak Osmanlı ülkesine gelmiş olanların, beyan edecekleri mazeretlerin makul bulunmasından sonra, İstanbul'a girmiş bulunanların konsolosları tarafından haklarında yazılacak olan bir kefaletnameyi ibraz etmeleri, başka bir vilayete dâhil olanlarınsa iki kavî kefil bulmaları halinde onların da seyahat etmelerine müsaade olunacağı, ancak bu hususları sağlayamazlar ise Osmanlı topraklarından uzaklaştırılmak üzere tevkif olunacakları nizâmnâmenin 13, 14 ve 15. maddelerinde beyan olunmuştur. Mürûr Tezkiresi ile Pasaport Odası Nizâmnâmesi'nin tam metinleri ve bunlarla ilgili yapılan düzenlemeler için bkz. Çadircı 1993: 69-181.

tamamlamadan Manastır'da seyahat etmek arzusunda olduğunu dile getirince bir gün sonra Selanik'e geri gönderiliyordu (BOA, TFR.I.MN, 8/763; 30 Muharrem 1321/28 Nisan 1903).

Son olarak şunu da ifade etmek gerekiyor ki yabancıların, buldukları mahallerden Osmanlı topraklarına doğru yolculuk hareketlerinin başlamasından son bulmasına kadar Osmanlı bürokrasisinde hissedilir bir hareketlilik yaşanmıştır. Yabancıların Osmanlı ülkesine doğru seyahatlerinin başladığının kendi elçilikleri tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmesiyle birlikte söz konusu hareketlilik de başlıyordu. Hariciye Nezareti ile Sadaret arasındaki birtakım yazışmalardan sonra ülkeye giriş yapacak olan yabancılarla ilgili yapılacak işlemler Sadaret tarafından Dâhiliye Nezareti'ne havale olunuyordu. Turistlerin pasaportlarını ve eşyalarını kontrol etmek amacıyla ülkeye giriş yapmış oldukları bölgelere Rüşumat ve Zabıttadan memurların tayin olunması (BOA, YPR.ZB, 7/69; 13 Receb 1308; 22 Şubat 1891) ve gerekli kontrollerin tamamlanmasından sonra, ülke içerisinde gezip dolaşmaları hususunda herhangi bir sakınca olmadığına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin bilgilendirilmesi gibi görevler Dâhiliye Nezareti'nin uhdesinde gerçekleşen işlerdendi. Bundan sonra yabancıların ülke içerisindeki tarihî ve turistik mekânlarda gezinebilmeleri veya araştırma ve incelemelerde bulunabilmeleri için gerekli olan işlemlerin tamamlanıp, onlara lazım gelen kolaylığın sağlanması gibi işlerse Dâhiliye'den Maarif Nezareti'ne havale ediliyordu. Nitekim Maarif Nezareti turistlerin gelişlerinden Müze-i Hümayun İdaresi'ni haberdar ediyor, bu idare de turistlerin gidecekleri mahallerdeki müze müdürlükleri ile idare ve asayişten sorumlu diğer birimleri bilgilendiriyordu. Bu sayede yabancıların ülke içerisindeki gezi ve incelemelerinin büyük bir güvenlik ve kolaylık içinde gerçekleşmesine çalışılıyordu (BOA, MF.MKT, 452/3; 28 Muharrem 1317/ 8 Haziran 1899; DH.EUM.THR, 97/49; 8 Receb 1328/16 Temmuz 1910).

Bilimsel Amaçlarla Osmanlı Ülkesine Gelen Almanlar

Almanlar arasında, sadece turistik bir seyahatte bulunmanın ötesinde bazı arkeolojik kazılar gerçekleştirmek, tıbbî veya nebatî incelemelerde bulunmak gibi ilmi amaçlar doğrultusunda Osmanlı ülkesine gelmiş olan ilim adamları da bulunuyordu. Bu dönemde hem Alman turistlerin hem de ilim adamlarının Osmanlı coğrafyasında en fazla ilgisini çeken tarihî ve turistik mekân ise Biga Sancağı'nın Ezine Kazası dâhilinde bulunan Sultaniye Kalesi'ndeki Truva (Hisarlık) Harabeleri olmuştur. Bunun sebebi de Akhalarla Troyalılar arasında M.Ö. 1200'lerde yaşanmış olduğu tahmin edilen Truva Savaşları'nın gerçekleştiği bu mahalde Alman Heinrich Schliemann⁴ tarafından 1870 yılında başlatılan kazı çalışmalarıdır. Nitekim incelenen dönemde gerek Alman arkeolog ve sanat tarihi uzmanları gerekse turistler hem kazı faaliyetlerini temaşa hem de bölgedeki diğer turistik mekânları ziyaret etmek amacıyla kafiler halinde bölgeye gelmişlerdir.

Homeros'un İlyada destanında adı geçen Truva (Troia -Troia) kentini bulmak için orada kazılara başlayan H.Schliemann'ın, Osmanlı döneminin en çok konuşulan kaçakçılık

⁴ Heinrich Schliemann (1822-1890), yoksul bir Alman Protestan papazının oğlu olarak 6 Ocak 1822'de Almanya'da Neubukow'da doğmuştur. Çocukluğundan itibaren Homeros'un İlyada'sında anlatılan Troas'da yani Çanakkale bölgesinde Akhalarla Troyalılar arasındaki savaşların gerçekliğine, orada anlatılan kahramanların yaşamış olduğuna inanmış ve bunu kanıtlamak için Troya'yı bulmayı amaç edinmiştir. Bu münasebetle 44 yaşında iken, yani 1866 yılından itibaren 2 yıl süre ile Paris Üniversitesi'nde arkeoloji ve eski çağ bilimleri eğitimi görmüştür. 1869'da, ikinci kez, Atinalı bir tüccarın kızı olan Sophie (Sophia) ile evlenmiş, evini de Atina'ya taşımıştır. 1868'de edindiği servetin zirvesinde, İlyada'da adı geçen yerleri görmek üzere Ithaka, Mora ve Çanakkale'ye ilk gezisini yapmıştır. Bu seyahati sırasında Schliemann, Pire'den Çanakkale'ye gelmiştir. Troya'yı bulmak için ilk olarak Kırkgöz kaynakları çevresinde Pınarbaşı'nda 100 yerde sondaj yapmış ve bu sondajların olumsuz çıkmasından sonra Hisarlık Höyüğü'nün, Troya için en uygun yer olacağına karar vererek kazılarını burada sürdürmüştür (Esin 1993: 179-191).

olaylarına imza attığı ileri sürülmektedir. Öyle ki, 1873 yılında Priamos'un Hazinesi olarak yanlış adlandırıldığı ve Yunan asıllı eşi Sophia'nın yardımıyla yurt dışına çıkardığı bir grup antik eser başta olmak üzere bulunduğu diğer bütün tarihî eserleri de Osmanlı ülkesinden kaçırdığından bahsedilmektedir.⁵ Ancak bazı arşiv vesikaları, H.Schliemann ve faaliyetleri ile ilgili yapılan çalışmalarda onunla ilgili olarak ulaşılan "tarihî eser kaçakçısı" gibi saptamaların mutlak bir gerçeği yansıtmaktan uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü söz konusu vesikalar; onun tarafından bulunan bazı antik eserlerin kendisine verilmesi ve bunların ülke dışına çıkarılması sırasında herhangi bir engellenmenin yaşanmaması için kaleme alınmış olan hükümleri ihtiva etmektedir. Hisarlık kazıları sırasında çıkarılan ve kendisine mülk olarak hibe edilen bir küp bu tarihî eserler kapsamında değerlendirilebilir. H.Schliemann'ın Almanyalı Dirhō ismindeki bir şahsa verdiği bu küpün ülke dışına çıkarılması sırasında Kumkale Gümrüğü'nde herhangi bir engellenmenin yaşanmaması için 29 Nisan 1879 tarihinde Maarif Nezareti'nden Rüşumat-ı Emanet İdaresi'ne hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır (BOA, MF. MKT, 61/144; 7 Cemaziyelevvel 1296/29 Nisan 1879). Aynı yıl içerisinde yine Maarif Nezareti'nden Rüşumat-ı Emanet İdaresi'ne gönderilen 17 Temmuz 1879 tarihli bir başka tezkerede ise Schliemann'ın Hisarlık'tan çıkardığı 8 sandık eşyanın kendisine terk olduğu ve bunların daha önceden verilenlerle birlikte Schliemann tarafından Alman müzesine bağışlandığı, dolayısıyla söz konusu tarihî eserlerin Almanya'ya gönderilebilmesi için gümrükten geçiş sırasında gerekli kolaylığın sağlanması ilgili idarecilerden istenmiştir (BOA, MF. MKT, 63/116; 27 Receb 1296/17 Temmuz 1879).

Bu örneklerden sonra yaşananları sadece tarihî eser kaçakçılığı yargısı ile damgalamanın yerine, olayları biraz da Osmanlı idaresince imparatorluk dâhilindeki zengin tarihî eser birikimini keşfetme, koruma ve yaşatma hususunda takınılmış olan ilgisizlik ve gerekli tedbirlerin alınmamış olması gibi kusurlar üzerinden değerlendirmenin kaçınılmazlığı ortaya çıkıyor. Nitekim eski eserlerin korunmasına yönelik Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk yasal düzenleme olan ve 13 Şubat 1869 tarihinde yürürlüğe konan Âsâr-ı Atîka Nizâmnamesi, Osmanlı ülkesi sınırları içerisinde yapılacak kazıları Maarif Vekâleti'nin iznine bağlayıp, bulunan antikaların yurt dışına çıkarılmasını yasaklayan hükümleriyle bu hususta alınan ciddi bir tedbir olarak göze çarparken,⁶ 1874 tarihinde yürürlüğe giren yeni bir nizâmname ile ilk nizâmnamede yer alan "bulunan eski eserlerin yurt dışına çıkarılmayacağı" hakkındaki hükümler de geçersiz kılınmıştır.⁷ 1874 tarihli nizâmnamenin, eski eserlerin yağmalanmasına yasal bir statü kazandırdığının kısa sürede anlaşılmasına karşın, yeni Âsâr-ı Atîka

⁵ Kimi araştırmacılara göre, kendisini bir maceraperest olarak niteleyen H.Schliemann'ın kazı faaliyetleriyle ilgili olarak kaleme aldığı yazılarında "Bulduğum değerli şeylerin hepsini kendime saklayarak, onları bilim adına kurtardım. Tüm uygar dünya, yaptıklarım yüzünden beni alkışlayacaktır..." gibi sözleri hırsızlık olaylarını parlak söylemlerle kapatma arzusundan başka bir şey değildir (Karaduman 2008: 24-25).

⁶ İlk Osmanlı eski eserler nizamnemesinde; antikaların tarihi önemlerinin olduğu, bu eserlerin değerlerini bilenler tarafından özel müzelerde saklandığı, Osmanlı topraklarında da bol miktarda eski eser bulunduğu ve bu eserlerin İstanbul'da kurulacak bir müzede korunması gerektiği ifade edilmiştir (Şahin 2007: 113). İlk Osmanlı eski eserler nizamnemesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Karaduman 2005: 73-92.

⁷ Ahmet Vefik Paşa'nın (1823-1891) sadrazamlığı sırasında Müze-i Hümayûn'un başına getirilen Avusturya Lisesi müdürü Dr. Philipp Anton Detheir zamanında hazırlanan bu nizâmnameye göre; gerek tesadüfen gerekse kazılarda bulunan tarihî eserlerin 1/3'ü devlete, 1/3'ü hafire veya bulana, 1/3'ü de arazi sahibine kalıyordu. Osman Hamdi Bey zamanında hazırlanan 1884 nizâmnamesi ile hafir ve toprak sahibine verilen pay ortadan kaldırılmıştır. (Karaduman 2008: 24-25).

Nizâmnâmesi on yıl sonra, 1884 yılında Osman Hamdi Bey'in⁸ çabaları ile yürürlüğe girebilmiştir.⁹ 1878'den itibaren müze komisyonu üyesi olan Osman Hamdi Bey, 1881'de müze müdürü olmuş ve bu alanda ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Nitekim Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olduğu yıllarda Anadolu'da kazı yapan yabancı arkeologların, ülkelerine gönderdikleri mektuplardan, daha önceleri büyük kolaylıkla sürdürülen eski eserleri yurt dışına çıkarma işlemlerinin artık bir hayli zorlaştığı açıkça anlaşılmaktadır. H.Schliemann'ın da Osman Hamdi Bey'in oluşturduğu sıkı denetim mekanizmasından yakından ve çıkardığı antik eserleri yurt dışına götürülebilme gayesiyle elçilerinden destek sağlaması için Zeus Sunağı'nı Berlin'e götüren Carl Humann'a 7 Şubat 1890 tarihinde bu tarz bir mektup yazmış olması, cevaben de artık her şeyin Osman Hamdi Bey'e bağlı olduğunun, onun müsaadesi olmadıkça da isteklerinin "ilk masadan öteye gidemeyeceğinin" kendisine bildirilmiş olması, Osmanlı ülkesindeki değişimin yerindeliğine işaret etmektedir (Akın 1993: 233-239).

H. Schliemann'ın ölümünden sonra kendisine bu kazı faaliyetleri sırasında önemli, hatta yön verici yardımlarda bulunmuş olan Alman Arkeoloji Enstitüsü Atina Şubesi'nde görevli mimarlık tarihçisi Wilhelm Dörpfeld, Truva'daki kazı çalışmalarına kaldığı yerden devam etmek isteyince, artık Osmanlı ülkesinde kazı yapabilmek için gerekli izni alma aşamasında Osman Hamdi Bey'in, Âsâr-ı Atîka Nizâmnâmesi'nde belirlediği esasların yerine getirilmesinin kaçınılmazlığını fazlasıyla hissetmiştir. Nitekim 1892 senesinde Alman elçiliği Hariciye Nezareti'ne, Doktor Wilhelm Dörpfeld'in Hisarlık'taki kazı faaliyetlerine, H. Schliemann'a tanınan imtiyazlar ve verilen ruhsatname ile devam etmek arzusunda bulunduğunu bildirince, kendilerine verilen cevap; H. Schliemann'a tanınan imtiyazın süreli olduğu ve Osmanlı ülkesinde antik eser çıkarmak amacıyla yapılan kazı faaliyetleri için verilen imtiyazların başka bir şahsa intikal etmesinin hukukta yeri olmadığı, dolayısıyla Dörpfeld'in, H. Schliemann'ın ruhsatı ile çalışmasının uygun görülmediği yönünde olmuştur. Dörpfeld'in yeni bir ruhsatname çıkartması aşamasında da bütün hususlar göz önünde bulundurulmuş ve neticede sürdürülecek kazıların Müze-i Hümayun için menfaat getirecek olması, yeni Âsâr-ı Atîka Nizâmnâmesi'ne aykırı herhangi bir durumun olmaması ve son olarak da kazı bölgesinin kale, istihkam gibi askerî mahallere uzak olması gibi yerel mahzurların bulunmamasından ötürü Maarif Nezareti Meclisi'nde yapılan müzakereler neticesinde **Dörpfeld'e 5 sene süreyle yeni bir ruhsatname verilmesi münasip görülmüştür** (BOA, MF. MKT, 147/167; 16 Muharrem 1310/10 Ağustos 1892). Bundan sonra **Dörpfeld, arkeoloji ilmiyle meşgul olan 20-30 kişiden müteşekkil heyetlerle, çeşitli tarihlerde Hisarlık'a gelerek kazı faaliyetlerini sürdürmüştür. Her defasında da, Dörpfeld ve beraberindekilere gerekli hürmet ve kolaylığın sağlanması amacıyla Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne, oradan da Biga Mutasarrıflığı, Çanakkale Boğazı Muhafızlığı Vekâleti ve Tophane-i Amire Müşirliği gibi ilgili mülkî ve askerî birimlere hitaben çeşitli emirler gönderilmiştir.**¹⁰ Öte taraftan, H. Schliemann sayesinde

⁸ Osman Hamdi Bey, 1881-1910 yılları arasında Müze-i Hümayun Müdürlüğü görevini başarıyla yürütmüştür. O, Paris'te 12 yıl resim öğrenimi görmüş, yurda dönünce de çeşitli devlet memurluklarında bulunmuştur. Yani çağdaş müzeciliğin Türkiye'ye Avrupa modernleşmesi ile geldiği, Osman Hamdi Bey'in de zaten Avrupa'da eğitim gördüğü ve orayı gayet iyi tanıdığı söylenmelidir. Onun, yabancı dil bilgisi, kültürü ve yurt dışında açtığı sergileriyle büyük bir şöhrete sahip olduğu da bilinmektedir. (Şahin 2007: 116).

⁹ 1906 yılında bazı küçük düzeltmeler yapılmışsa da, ana yapısı değişmeyen bu nizâmnâme, Cumhuriyet Dönemi'nde (6 Temmuz 1965 tarihli ve 1965/41 sayılı Anayasa Mahkemesi'nin kararı ile) kanun hükmünde kabul edilerek, 1973 yılına dek eski eserler konusundaki tek yasa olarak 89 yıl boyunca yürürlükte kalmıştır (Özkasım- Ögel 2005: 99).

¹⁰ BOA, Y.A.HUS, 384/62; 17 Zilhicce 1315/9 Mayıs 1898; Y.PRK.BŞK, 59/30; 15 Zilhicce 1316/26 Nisan 1899; DH.MKT, 2196/14; 21 Zilhicce 1316/2 Mayıs 1899; İ.HUS, 88/1319-S-03; 2 Safer 1319/21 Mayıs 1901; İ.HR. 376/1319-Z-9; 21 Zilhicce 1319/ 31 Mart 1902; DH.MKT, 702/57; 7 Safer 1321; 5 Mayıs 1903; İ.HR, 401/1324-S-35; 24 Safer 1324/19 Nisan 1906; DH.MKT, 1074/21; 4

kazanılan zoraki tecrübelerden ve Osman Hamdi Bey tarafından hazırlanan nizamnamenin de yürürlüğe girmesinden sonra, Biga'da "kesretle âsâr-ı âtika bulunduğundan" (BOA, MF.MKT, 452/3; 28 Muharrem 1317/ 8 Haziran 1899) bahsedilmeye başlanmış ve bundan dolayıdır ki Dörpfeld ve beraberindekilerin sürekli olarak denetim ve gözetim altında bulundurulmaları, şüpheli bir hareketleri görülürse de şifre ile merkezî idarenin durumdan haberdar edilmesinin gerekliliği söz konusu emirlerde sıklıkla vurgulanmıştır (BOA, DH.MKT, 2339/4; 1 Muharrem 1318/1 Mayıs 1900; DH.MKT, 702/57; 7 Safer 1321/5 Mayıs 1903).

Bu dönemde Truva Harabeleri'ni ziyaret eden Alman ilim adamlarından birisi de Heidelberg Üniversitesi'nden Profesör Konrot (?) olmuştur. Konrot'un, başkanlığında bulunan 30 kadar şahıstan müteşekkil bir heyetle ve özel olarak kiralanan bir vapurla 10 Nisan 1906 tarihinde Çanakkale'ye gelerek Truva Harabelerini ziyaret edeceği, bunun için de Kumkale civarındaki Karanlık Liman'a çıkmalarına herhangi bir engel oluşturulmaması bölgedeki idarecilere bildirilmiştir (BOA, İ.HUS, 139/1324-M093; 23 Muharrem 1324/19 Mart 1906). Ayrıca Alman elçiliğinden Doktor Vikanren'in de rehber olarak bu heyetin refakatine verilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT, 1060/80; 26 Muharrem 1324/22 Mart 1906). Almanya vatandaşlarından ve sanat tarihi uzmanlarından olan Bröckz de Truva Harabeleri'ni ziyaret etmek ve burada bazı incelemelerde bulunmak için 1901 Mayısında Sultaniye'ye gelmiştir. Bu gezi ve incelemeleri için çıkarılan 11 Mayıs 1901 tarihli tezkere; kendisine herhangi bir kazı yapmaksızın ilmi incelemelerde bulunması ve bazı kitabelerin birer suretini kopya etmesi için müsaade edildiği belirtilmiştir. Bröckz'ün, bu faaliyetlerini tamamladıktan sonra, Bayramiç yoluyla Kazdağı'na ve oradan Çan Çayı adındaki mahalden geçerek Biga'ya gitmesi ve nihayet tekrar Sultaniye'ye dönmesi de ilgili tezkere sayesinde mümkün olmuştur (BOA, İ.HUS, 88/1319-M-24; 23 Muharrem 1319/12 Mayıs 1901).

Asılsız Gereçekler ve Gerçekler

Görüldüğü gibi, Osman Hamdi Bey tarafından hazırlanan 1884 tarihli Âsâr-ı Atfika Nizâm-nâmesi'nin uygulanmaya başlamasıyla birlikte yabancı arkeologların Osmanlı ülkesinde kazı ve incelemelerde bulunabilmeleri için gerekli olan izni almaları sıkı bir bürokrasi ağından geçiriliyor,¹¹ ülke içindeki faaliyetleri de aynı şekilde takip edildiği gibi, çıkaracakları tarihî eserler de tamamen Osmanlı'ya kalıyordu. Hal böyle olunca da Alman ilim adamlarından birçoğunun, sadece bazı bölgelerde gezip dolaşmak veya tıbbî bitkilere dair birtakım incelemelerde bulunmak gayesinde olduklarını belirtmek suretiyle Osmanlı topraklarına gelişlerindeki gerçek amaçlarını gizleme çabasına düşmüş oldukları görülmektedir. Almanya'nın Rostock ve Greifswald üniversiteleri hocalarından Doktor Gustav Körte ve Alfred Körte isimli iki kardeşin Osmanlı ülkesine 1900 senesindeki girişleri bu çerçevede değerlendirilebilir. Kendilerinin sadece Hüdavendigâr, Aydın, Konya ve Ankara vilayetleri dâhilinde gezip dolaşacaklarına dair Alman elçiliğinin Hariciye Nezareti'ne yapmış olduğu başvuru üzerine, Alman ilim adamları için gerekli izni kapsayan bir irade kaleme alındığı gibi

Rebiyülevvel 1324/28 Nisan 1906; Y.A.HUS, 384/62; 17 Zilhicce 1315/9 Mayıs 1898; İ.HR, 376/1319/Z-9; 21 Zilhicce 1319/31 Mart 1902.

¹¹ Hatta yabancıların Osmanlı ülkesinde kazı veya inceleme yapabilmenin ötesinde fotoğraf çekebilmeleri için dahi sefaretlere vasıtasıyla izin almaları gerekmiştir. Mesela 1906 senesinde Adana ve Konya şehirlerindeki bazı antik eserlerin fotoğraflarını çekmek isteyen Almanya Devleti'nin himayesindeki İsviçreli Samuel Gayer'in bu arzusu Alman sefareti kanalıyla Osmanlı hükümetine bildirilmişti ve kendisine bu şekilde müsaade olunmuştu (BOA, DH.MKT, 1066/16; 11 Safer 1324; 6 Nisan 1906).

onlar hakkında lazım gelen hürmetin ve kolaylığın gösterilmesi için de bahsedilen vilayetlerin valilerine birer kıta tavsiye-name yazılması uygun bulunmuştur (BOA, İ.HR. 366/1317 Z-13; 22 Zilhicce 1317/23 Nisan 1900). Ancak bugün bilinmektedir ki; 1893 yılında keşfedilen ve Frigya uygarlığının en önemli kalıntılarından bulunduğu Gordion'daki ilk kazılar 1901'de Alman arkeologlarından olan bu iki kardeş tarafından başlatılmıştır.¹² Dolayısıyla bu iki kardeşin gezip dolaşmaktan ziyade bir yıl sonra bu bölgede başlatmayı düşündükleri kazı faaliyetleri için bir keşif çalışması yapmak amacıyla Osmanlı ülkesine geldikleri ve bunu da Osmanlı resmî makamlarından gizledikleri ortaya çıkmaktadır.

Aynı şekilde, sözde kavimlerin menşei, tıbbî bitkiler ile diğer bazı ilmî meselelere dair kimi incelemelerde bulunmak üzere 4. ve 6. Ordu-ı Hümayun mıntıkası dâhilinde seyahat etmek için 1899 senesinde izin alan Alman vatandaşlarından C.F. Lehmann-Haupt ile beraberindeki W.Belek'in (BOA, Y.PRK.ASK, 153/113) Van Bölgesi'nde, Urartu Krallığı'na ait anıtlar ve yazıtlar konusunda ilk bilimsel araştırmaları başlatan şahıslar oldukları bilinmektedir.¹³ Üstelik bunların Anadolu'ya gelişlerindeki amaçlarını gizlemelerinin ardında bu kez sadece arkeolojik kazı faaliyetleri için bir keşif hareketi gerçekleştirilmesinin ötesinde daha başka sebepler de yatar. Tarihî eser kaçakçılığının yanı sıra Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi, demografik, etnik ve dinî yapısı hakkında bir de rapor hazırlama gayreti onları bu yolculuğa çıkmaya sevk etmiştir. Nitekim Lehmann ve Belek'in refakatlerine verilen süvari mülazımlarından Cemal Efendi tarafından 5 Eylül 1899 tarihinde ordu müşirliğine, oradan da Dâhiliye Nezareti'ne takdim olunan bir varaka suretinden anlaşıldığı üzere Dr. Belek'in Nemrut Harabeleri'nden ele geçirdiği tarihî eser kapsamındaki 4 parça taş, Dr. Lehmann tarafından hükümete haber verilmeksizin Musul vilayetine ihraç ettirilmiştir. Daha da önemlisi o havalideki kasaba ve köylerin birbirlerine uzaklıklarını, hane ve nüfus sayılarını, din ve mezheplerin bölgelere göre dağılımı ile dağların irtifa ve yönlerini saptayarak, elde ettikleri bütün bilgileri de kayıt altına almışlardır. Ardından Doktor Belek'in Van'a, Lehmann'ın da Midyat, Lice, Palu, Mazgirt, Harput, Malatya, Eğin ve Kemah mevkilerine uğrayarak Erzincan'a gittiği ve bu mahallerdeki köy ve dağlar hakkında da söz konusu çalışmalarına devam etmiş olduğu, ayrıca tesadüf ettiği tarihî eser kapsamındaki birkaç kalenin ve yazılı taşın fotoğraflarını çekmeyi ihmal etmediği de kaydedilmiştir (BOA, DH.MKT, 2242/130; 28 Rebiyülâhîr 1317/ 5 Eylül 1899).

Almanya Devleti'nin ilerde Anadolu üzerinde gerçekleştirmeyi düşündüğü bazı planların bir hazırlığı olarak değerlendirilebilecek olan bu kayıt altına alma faaliyetlerinden daha ilginç herhalde Osmanlı Hükümeti tarafından bunlar hakkında herhangi bir işlem veya takibatın yapılmamış olmasıdır. Hatta Alman elçiliğinden alınan tahrir üzerine, Alman doktorların dolaşmış oldukları vilayetlerde ele geçirip, nakliye masraflarını ödemek suretiyle İstanbul'a naklederek Müze-i Hümayuna teslim eyledikleri ikisi yazılı altısı çeşitli nakışlarla bezeli 8 parça taşın, Maarif Meclisi'nde yapılan müzakereden sonra kendilerine verilmesi hususunda herhangi bir sakınca görülmemiştir. Buna gerekçe olarak da söz konusu taşlardan zaten çok fazla olduğu ve Müze-i Hümayun'da bulundurulacak kadar sanatsal bir ehemmiyete de haiz olmadıkları ileri sürülmüştür. Oysaki Maarif Meclisi'nde yapılan müzakereler sırasında; ruhsat-ı resmîye olmadıkça Osmanlı ülkesinde tarihî eser aramanın yasak olduğu

¹² Anadolu'da Frig Tümlüsleri ile ilgili sistematik kazıları başlatan Körte kardeşler; I, II, III, IV, V olarak adlandırdıkları tümlüslerde yapmış oldukları araştırmalar ile Friglerin bu anıtsal mezarları hakkında ilk geniş bilgilere de ulaşmışlardır. Körte kardeşlerin Gordion'daki kazı faaliyetleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Erdoğan, 2007.

¹³ Diğer Urartu eserleri gibi Menua/Semiramis Kanalı ve inşaa yazıtları konusundaki ayrıntılı ve bilimsel araştırmalar bu iki doktor tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bunlar, Kral Menua'nın kızı Tariria için yaptırdığı asma bahçelerinin bugünkü Kadembastı mevkiinde yer aldığını da saptamışlardır (<http://www.edremet.gov.tr>).

veya tarihî eserler hakkında ilmî incelemelerde bulunma bahanesiyle elde edilen “tevcih-namelerle” kazı icrasına müsaade olunmaması yönünde alınan kararların daha önceden bütün vilayet ve kazalardaki maarif müdürlüklerine ve mülkî memurlara tebliğ edildiğinin ve nihayet âsâr-ı atîka nizâmnâmesinin 8. maddesinde; “Osmanlı topraklarından çıkarılan tarihî eserlerin diğer ülkelere ihraç edilmesinin yasak olduğunun” üstüne basa basa, söz konusu taşların emek ve masraflarına mukabil Alman doktorlara verilmesi uygun bulunmuştur (BOA, İ.MF, 6/1318-M-3/1-2-3; 18 Muharrem 1318/18 Mayıs 1900; DH.MKT, 2242/130; 28 Rebiyülâhîr 1317/ 5 Eylül 1899). Bu örnekten anlaşılan odur ki; Osman Hamdi Bey’in büyük çaba ve zorluklarla vücut vermiş olduğu nizâmnâme hükümleri zaman zaman Osmanlı üzerindeki Alman nüfuzunun derinliğinde boğulmaya mahkûm olmuştur. Osmanlı yönetimde söz sahibi olanların, dönemin karışık siyasal ortamı içinde, bu işlerle uğraşmak yerine daha çok imparatorluğun parçalanmasını önleme çabası içinde bulunmaları bu hadiselerin yaşanmasının bir başka sebebi olarak ileri sürülebilir.

Bu hadiselerden sonra “incelen dönem içerisinde bilimsel amaçlarla Osmanlı ülkesine gelip, herhangi bir karışıklığa meydan vermeden incelemelerini tamamlayıp, tekrar ülkesine dönen Alman ilim adamı yok mudur?” türünden bir soru zihinde canlanıyor ki buna verilebilecek cevapsa oldukça dar bir çerçeve içerisinde kalıyor. Bu tarz Alman ilim adamlarından birisi Hudeybe ve San’a’da yetişen bitkilere dair bazı araştırmalar icra etmek üzere 1888 tarihinde söz konusu mahallere giden Alman Schwain Fort olmuştur. Dâhiliye Nezareti ile Yemen Vilayeti arasında gerçekleşen bir yazışmadan anlaşıldığı üzere; o, kendisi için sağlanan kolaylık ve güvenlik dairesi içerisinde ilmî incelemelerini tamamlamış ve ülkesine dönmüştür (BOA, DH.MKT, 1556/54; 14 Safer 1306/20 Ekim 1888). Osman Hamdi Bey yönetimindeki Müze-i Hümayun ile birlikte 1906 yılından itibaren İç Anadolu’da, Boğazköy’de kazı faaliyetlerinde bulunan arkeolog Otto Puchstein ve Asur dil uzmanı Hugo Winkler gibi Alman bilim adamları da bu çerçevede değerlendirilebilir.¹⁴

Görüldüğü gibi Alman ilim adamlarının ülke içerisinde yapacakları gezi ve incelemeler için gerekli kolaylıklar sağlanmış ve haklarında kesinlikle zorluk meydana getirilmemesi ilgili birimlerin idarecilerine sıkı sıkı tembih edilmiştir (BOA, İ.HR, 376/1319-Z-9; 21 Zilhicce 1319/31 Mart 1902; MF. MKT, 452/3; 28 Muharrem 1317/ 8 Haziran 1899; İ.HR. 376/1319-Z-9; 21 Zilhicce 1319/ 31 Mart 1902). Yukarıda bahsedilen Alman ilim adamlarından Doktor Lehmann ile Belek girişmiş oldukları bütün olumsuz faaliyetlere rağmen Osmanlı Devleti’nin misafirperverliğinden en fazla faydalananlardan olmuşlardır. Dördüncü Ordu-ı Hümayun Müşiri Mehmed Zeki Paşa’dan alınan 8 Ağustos 1899 tarihli bir şifreden anlaşıldığı üzere; bunların muhafazaları için refakatlerine yeterli miktarda asker verildiği gibi dinlenme ve konaklamalarının temin edilmesi için de her türlü kolaylık sağlanmıştır. Hatta Dr. Lehmann 4.Ordu’nun merkezine giderek fevkalade bir surette izzet ve hürmet görmüş, bu sayede padişaha her fırsatta teşekkür etmeyi ihmal etmediği gibi kendisini sürekli övmüştür. Aynı şekilde refiki Belek de gezip gördüğü yerlerde kendisine sağlanan her

¹⁴Adolf Hoffmann, “1929–2004–Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi’nin 75. Yılı”, (Bu yazıya <http://www.dainst.org> adresinden erişilmiştir.) Buraya kadar ismi geçen Alman ilim adamlarından başka Doktor Von der Namer (?), Karl Minhel (?), Hans Herman Schweinitz, Hugo Grothe, Rudolf von Manch (?), Doktor F.Sarre, Ressay Brandenburg, Doktor Kurt Floericke, Martin Holtsche, Walter Erdman Siehe, J. Bornmüller, Doktor Erning ve Berns (?), Wilhelm Grunvald, Doktor Dick (Wick), Pavel Pandekin, Doktor Eugen Oberhammer ve Joseph Petcher gibi bu dönemde Osmanlı ülkesinde bazı ilmî gezi ve incelemelerde bulunmuş olan diğer Alman araştırmacı ve ilim adamlarının söz konusu seyahat serüvenleri için bkz. Muşmal 2009: 82-111.

türlü yardım ve kolaylıktan pek bir memnun kalmıştır (BOA, Y.PRK. ASK, 153/113; 30 Rebiyülevvel 1317/ 8 Ağustos 1899).

Turistik ve Kültürel Amaçlarla Osmanlı Ülkesine Gelen Almanlar

Sultan Abdülaziz devrinde, 28 Şubat-17 Temmuz 1863 tarihleri arasında, Sergi-i Umumi-i Osmanî adını taşıyan bir tür milletlerarası fuarın İstanbul Atmeydanı'nda açılması, Osmanlı İmparatorluğunda ilk modern ve dışa dönük turizm hareketi olarak kabul edilmektedir. Nitekim Avrupa'nın değişik şehirlerinden aralarında tüccar, işadami, gazetecilerin de bulunduğu gruplar gelip bu sergiyi gezmişlerdir. Viyana'dan 142 kişilik bir grubu takiben gelen 450 kişilik bir başka grup Osmanlı ülkesine toplu halde gelen ilk turist kabileleri olmuştur.¹⁵

Serginin doğurduğu uygun ortam bazı müteşebbisleri harekete geçirmiş, Türkiye'den Avrupa'ya turist göndermek için Beyoğlu'nda, Dörtüol ağzında İngiltere Oteli sahibi Musiri tarafından "Avrupa'ya Osmanlı Seyahat Postası" adında bir kumpanya kurulmuştur. II.Abdülhamid döneminde, 1883 yılında bu defa Avrupa'dan İstanbul'a Orient-Express seferlerinin başlamasıyla Avrupa'nın kültürlü ve meraklı kesimi Osmanlı ülkesini keşfetmeye başlamıştır. Böylece geçmişte seyyahlarca gerçekleştirilen gidiş-gelişler ilk defa toplu organizasyonlara dönüşmüştür¹⁶

Almanların da bu tarz organizasyonlarla sık sık Osmanlı ülkesine geldikleri tespit edilmiştir. Daha öncede belirtildiği üzere, bu dönemde Alman ilim adamlarını olduğu kadar turistleri de Osmanlı ülkesinde en cezbeden yer yine Truva Harabeleri olmuştur. Mesela, 1892 Temmuzunun 27.günü Truva Harabeleri'nde gerçekleştirilen kazı faaliyetlerini temaşa etmek üzere Alman ve Avusturyalı turistlerden müteşekkil 350 kişilik bir kafilenin Llyod Kumpanyası'na¹⁷ ait 2 vapurla Sultaniye Kalesi'ne gelecekleri, Sultaniye Kalesi Avusturya Konsolosluğundan Hariciye'ye oradan da Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti'nden Biga Mutasarrıflığı'na, Seraskerlik makamına ve Tophane Müşirliği'ne gönderilen emirlerle; turistlerin bölgeye vasıl olmalarından sonra seyahatlerine engel olunmaması ve herhangi bir uygunsuzluğun yaşanmamasına son derece dikkat edilmesi kendilerine bildirilmiştir (BOA, DH. MKT, 1970/68; 16 Zilhicce 1309/12 Temmuz 1892; Y.A.HUS, 262/52, 17 Zilhicce 1309/ 13 Temmuz 1892).¹⁸ Biga Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiş olan bir tebligattan söz konusu turistlerin o güne kadar Truva Harabeleri'ni gezmeye gelen en kalabalık turist kafilesini oluşturdukları anlaşılmaktadır. Nitekim Biga Mutasarrıfı şimdiye kadar Biga'ya bu kadar fazla sayıda yabancı misafirin gelmemiş olduğunu bildirmiş ve bunların ne şekilde kabul olunacaklarına dair nezaretten

¹⁵ Bu sergi için özel olarak yaptırılan binalarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak ürünleri, sanayi mamulleri, sanat eserleri, el işlemleri ile Avrupa ülkelerinden gönderilen çeşitli alet ve makineler sergilenmiştir. (Hayta-Ünal 2005: 169).

¹⁶ Kaynar: www.oncevatan.com.tr' adresinden erişilmiştir.

¹⁷ 1870'li yıllarda İstanbul'da bulunmuş olan Mary Mills Patrick, İstanbul'la ilgili olarak kaleme aldığı anılarında Avusturya'ya ait Llyod buharlı vapurlarından her limanda mutlaka bir tane bulunduğundan, bu vapurların rahat ve sakin bir gemi yolculuğu için döşenmiş, kâfi miktardaki servisleriyle, haftada bir, iki hatta üç defa Batı Akdeniz'de ve Karadeniz'deki bir limandan diğerine dolaşıp durduklarından bahsetmektedir. Ayrıca bu kuruluşun o günlerde Triestino adı altında faaliyet göstermekte olduğunu da kaydetmiştir (Patrick 2009: 27-28).

¹⁸Bu hususla ilgili olarak Hariciye'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir başka tezkerede; bölgeye gelecek olan kafilenin sadece 360 Alman turistten müteşekkil olduğu, bunların Temmuz'un 27'sinde değil de 26'sında Kumkale'ye, oradan da Truva'ya vasıl olacakları ve burada bir saat kadar kalacakları kaydedilmiştir. (BOA, YPR. HR, 16/3; 25 Zilhicce 1309; 21 Temmuz 1892).

gerekli bilgi ve talimatların tarafına gönderilmesini talep etmiştir (BOA, İ.DH, 1283/101039; 18 Zilhicce 1309/ 14 Temmuz 1892).¹⁹

Truva Harabeleri'ni görmeye gelen Almanlar arasında, Almanya Devleti'nin İstanbul elçiliğine mensup şahıslar da bulunmaktadır. 1897 senesinde sefaret vapuruyla Truva'ya gelen Almanya'nın İstanbul elçisi (BOA, İ.HUS, 57/1315-Ca059; 16 Cemaziyelevvel 1315/13 Ekim 1897) ile elçilik rahibi Kont Luti bu şahıslar arasında yer alır (BOA, DH. KMS, 10/7; 1 Safer 1332; 30 Aralık 1913). Bunlardan farklı olarak, sanatını icra etmek üzere 1907 senesinde Truva'ya gelen bir de Alman ressamı vardır. Bolyos Dençer (?) adındaki ressam, ***Homeros'un İlyada'sında anlatılan meşhur Truva savaşları ile ilgili olarak hazırlanmakta olan bir kitaba savaşın geçtiği mahallerin resimlerini çizmek amacıyla Truva'ya gelmiştir. Kendisine bölgede gerçekleştireceği geziler için gerekli olan bütün kolaylık sağlandığı gibi güvenliği için de yeterli miktarda jandarmanın nezaret etmesi uygun bulunmuştur*** (BOA, İ.HUS, 151/1325-M-066; 22 Muharrem 1325/7 Mart 1907; DH. MKT, 1152/89; 28 Muharrem 1325/13 Mart 1907).

Alman turistler Truva'nın dışında, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ülkesinde tarihi ve turistik öneme sahip olan daha birçok yeri de gezmişlerdir. İstanbul'u tercih edenlerin burada gezip görmek istedikleri yerlerin başında Hazine-i Hümayun ile Dolmabahçe ve Beylerbeyi sahil sarayları gelmektedir. 1901 Nisan'ında İstanbul'a gelmiş olan 15 kişilik Alman turist kafilesinin de söz konusu mahalleri ziyaret etmelerine izin verilmesi Alman elçiliği kanalıyla Osmanlı Hükümeti'nden istirham olunmuştur.²⁰ Turistlerin söz konusu yerleri ziyaretleri esnasında yanlarına padişah yaverlerinden bir de mülazım tayin edilmiştir. Nitekim 15 Haziran 1901 tarihinde 5 Alman turist Beylerbeyi sahil sarayını bir mülazım nezaretinde gezmişti (BOA, YPR.ZB, 27/113; 28 Safer 1319/16 Haziran 1901). Aynı yıl içerisinde İstanbul'da bulunan Alman turistlerden 10 kişinin, 10 Ekim Perşembe günü bir istimbotla Üsküdar'a geçerek, padişah yaverlerinden iki paşa ve bir miralay nezaretinde Beylerbeyi sahil sarayını gezip gördükten sonra geri dönmüş oldukları Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir (BOA, YPR. ZB, 30/111; 27 Cemaziyelâhir 1319/11 Ekim 1901). 1911 Martın 3. Perşembesinde Cleveland isimli bir vapurla İstanbul'a gelerek, Hazine-i Hümayun'u ziyaret etme arzusundaki 250 kişilik Alman turist kafilesine ise 50'şer kişiden müteşekkil 5 grup halinde ziyaretlerini gerçekleştirmeleri şartıyla müsaade edilmiştir (BOA, İ.MBH, 5-1329/Ra-009; 20 Rebiyülevvel 1329/21 Mart 1911).

Değişik Etkinlikler ve Konaklama

Almanlar, İstanbul'daki tarihî-turistik mekânları ziyaret etmenin yanında, eğlence amaçlı değişik etkinliklerde de bulunmuşlardır. Boğazda gerçekleştirilen tekne turları bu etkinliklerin başında gelir. İstanbul'da bulunan Alman turistlerin elçilik erkânıyla birlikte 22 Mart 1906 Perşembe günü saat 21.30'da Moltke isimli bir vapurla Boğaziçi'nde ve

¹⁹ Daha sonraki tarihlerde de Alman turistlerin Osmanlı ülkesine böyle kalabalık kabileler halinde geldikleri görülmektedir. Mesela, İtalya bandıralı bir vapurla 1910 senesinde Alman ve Avusturya vatandaşlarından 320 kişilik bir turist kafilesi İstanbul'a gelmiş ve bir gün sonra da Beyrut ve Yafa yoluyla memleketlerine dönmüşlerdir. (BOA, DH. EUM. THR, 97/49; 8 Recep 1328/16 Temmuz 1910)

²⁰ Hazine-i Hümayun ile Dolmabahçe ve Beylerbeyi sahil saraylarını ziyaret etmek isteyen bu Alman turistlerin yanında 15 kişilik Amerikan, 30'ar kişilik de Avusturyalı ve Rus turist kabileleri bulunmaktadır. (BOA, YPR. TŞF, 6/38; 3 Muharrem 1319/ 22 Nisan 1901). 11 Ekim 1901 tarihinde de 10 kadar Amerikalı turist Beylerbeyi sarayını görmek için İstanbul'a gelmiştir. (BOA, YPR. ZB, 30/111; 27 Cemaziyelâhir 1319/11 Ekim 1901).

Karadeniz’de 3-4 saatlik bir gezinti yapma arzusunda oldukları, Alman elçiliği kanalıyla Osmanlı idaresine bildirilmiş ve bu hususta kendileri için gerekli kolaylığın sağlanması istenilmiştir. Geceleyin boğazdan geçmek kesinlikle mümkün olmadığından geceye kalmamaları şartıyla, aksi bir durumda da sorumluluğun kendileri ait olduğunun hatırlatılması suretiyle istekleri kabul edilmiştir (BOA, İ.HUS, 139/1324-M081; 25 Muharrem 1324/ 21 Mart 1906).

Osmanlı Devleti’nin geleneksel törenleri de Almanların oldukça ilgisini çekmiştir. Osmanlı padişahlarının Cuma namazını kılmak üzere, camiye gidiş ve dönüşlerinde yapılan merasimlerden olan Cuma alayı veyahut Cuma selamlığı bu törenlerden birisi olmuştur. 1887 senesinin 28 Nisan Perşembe günü sabahleyin Bükreş’ten İstanbul’a Varan vapuruyla ve aileleri ile birlikte gelen çoğunluğu Almanya’nın saygınlarından olan 80 kadar turistten bir sonraki gün hem Cuma selamlığını seyredecekleri hem de İstanbul’u gezip dolaşacakları ve bir hafta kadar İstanbul’da kaldıktan sonra tekrar Bükreş’e dönecekleri kaydedilmiştir (BOA, Y.PRK.EŞA, 6/71; 4 Şaban 1304/28 Nisan 1887). Osmanlı idaresi de olabildiğince İstanbul’da bulunan Almanların hoş bir şekilde vakit geçirmelerini sağlamaya çalışmıştır. 1892 senesinin 29 Temmuz Perşembe günü İstanbul’a gelen Alman turistler için bir sonraki gün Beyoğlu’nda, Taksim Belediye Bahçesi’nde yemekli bir konser tertip edilmiş olduğundan Cuma selamlığından sonra Tophane-i Amire Mızıkası’nın da oraya götürülmesi kararlaştırılmıştır (BOA, Y.PRK.ASK, 84/11; 3 Muharrem 1310/29 Temmuz 1892).

Almanların İstanbul’daki gezileri esnasında konaklamak için daha ziyade Beyoğlu’ndaki otelleri tercih ettikleri görülmektedir. Beyoğlu Mutasarrıflığı’ndan hükümet merkezine gönderilen maruzatlar sayesinde ulaşılan bu bilgilere göre; 1898 Nisan’ında Trieste’den Avusturya Kumpanyasına ait bir vapurla İstanbul’a gelerek, burada bir hafta kadar kalacak olan 18 Alman turist Beyoğlu’ndaki Pera Palas otelinde konaklamaya başlamıştır (BOA, YPR.ZB, 20/54; 14 Zilkade 1315/6 Nisan 1898). 1901 senesinde Hamburg’dan Alman bandıralı Beyoğlu vapuruyla İstanbul’a ulaşan 35 Alman turistten 7’si Londra Oteli’nde diğerleri ise Otel Graf’ta konaklamışlardır (BOA, YPR.ZB, 28/11; 2 Rebiyülevvel 1319/19 Haziran 1901). Aynı yılın Ağustos ayında Alman Dost Levantin Kumpanyasına ait Pira isimli bir vapurla gelecek olan 45 Alman turistten de Beyoğlu’ndaki Bristol veya Londra otellerinden birinde ikamet edecekleri kaydedilmiştir (BOA, YPR.ZB, 29/10; 2 Cemaziyelevvel 1319/17 Ağustos 1901).

1904 senesinde Alman bandıralı Tarabya vapuruyla Berlin’den İstanbul’a gelen Alman turistlerden 24’ü yine Pera Palas otelinde konaklamamışlardır (BOA, YPR. ZB, 34/77; 1 Receb 1322/ 11 Eylül 1904). Görüldüğü gibi Almanlar Osmanlı ülkesine genellikle deniz yoluyla ve vapurlarla seyahat etmişlerdir. Ancak bazen özel bir tren kiralayarak, kara yoluyla seyahat etmeyi tercih edenler de olmuştur. Berlin tüccarından müteşekkil 80 kişilik bir Alman turist kafilesinin 1908 senesinin Nisan ayında İstanbul’a seyahatleri bu şekilde yani özel bir trenle gerçekleşmiştir (BOA, Y.PRK. ASK, 255/57-1-2-3; 7 Rebiyülevvel 1326/ 9 Nisan 1908).

Farklı Kentler ve Mekânlar

Alman turistlerin İstanbul’dan başka İzmit, Bursa, Trabzon, Beyrut gibi tarihî ve turistik zenginlikleri fazla olan şehirlere de gittikleri görülmektedir. İzmit Körfezi’nin kuzey kıyısında yer alan ve İzmit’e 27 km, İstanbul’a 65 km uzaklıkta bulunan Hereke’de (Üstündağ-Selamoğlu 1997: 29) kurulmuş olan Hereke Fabrika-i Hümayunu²¹ bu devirde sadece

²¹ Hereke Fabrikasının inşasına 1842 yılında başlanıldığı ve 3 yıllık bir çalışmadan sonra fabrikanın 13 Aralık 1845 tarihinde faaliyete geçtiği saptanmıştır. Hereke Fabrikası, Ohannes ve Bogos Dadyan kardeşlerin İzmit Çuka Fabrikası için belirlenen bütçeden yasal olmayan bir biçimde ayırdıkları sermaye

Almanları değil yerli turistleri de İzmit'e çeken önemli bir kuruluş rolüne sahip olmuştur. Nitekim 19 Ağustos 1906 Pazar günü Osmanlı vatandaşlarının yanı sıra 55'de Almanın bulunduğu 154 kişilik bir turist kafilesi fabrikayı gezmek için özel bir trenle Hereke'ye gitmişlerdir. 4.10'da başlayıp 9.25'te yani yaklaşık 5 saatlik bir zaman diliminde son bulan bu gezi esnasında turistler alışveriş yapmayı da ihmal etmemişlerdir. Nitekim turistlere yapılan satışı kaydetmek için hazırlanan bir pusula Mefruşat ve Hereke Fabrika-i Hümayunu Müdürü tarafından merkeze gönderilmiştir. Turistler tarafından hangi ürünlerin ne oranlarda satın alınmış olduğu ve bunların toplam bedeli de söz konusu pusulada kaydedilmiştir.²² Ayrıca bu gezileri esnasında hiç bir turistin zerrece incinmediği ve mazhar oldukları ikram ve hürmetten dolayı da padişahı ve devletini sürekli yâd ettikleri Hereke Fabrika-i Hümayunu'nun muhafazasına memur olan Jandarma mülazımı ile Polis komiseri tarafından arz olunmuştur (BOA, Y.PRK.HH, 37/50; 28-2 Cemaziyelâhir 1324/19 Ağustos 1906).

Alman turistlerin bu dönemdeki Bursa gezilerinden birisi; 1891 senesinin Şubat ayında, 3452 ton büyüklüğündeki Auguste Viktoria adındaki Alman Posta vapuruyla 244 kişilik bir kafiye halinde Yafa'dan Bursa'ya gelmek suretiyle gerçekleşmiştir. Bütün bu bilgileri de Bursa Liman reisi Ali Bey 15 Şubat 1891'de hükümet merkezine bildirmiştir (BOA, Y.PRK.ASK, 69/96; 6 Receb 1308/15 Şubat 1891). 1906 senesinde ise İstanbul'da bulunan Alman turistlerden 42'si Marmara Kumpanyası'nın Elini adındaki vapuruyla Bursa'ya giderek şehri gezmişlerdir (BOA, YPR.ŞH, 13/66; 21 Safer 1324/16 Nisan 1906). 1902 senesinde de Alman bandıralı büyük bir vapurla Trabzon'a giden 173 Alman turistin akşama kadar şehrin bilinen tarihî ve turistik mekânları ile çarşı ve pazarlarını gezdikten sonra Batum'a geçmiş oldukları Trabzon Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, DH.MKT, 482/29; 8 Muharrem 1320/17 Nisan 1902).

Payitaht İstanbul'un dışında genellikle Osmanlı Anadolu'sunda gerçekleşen bu seyahatlerden başka, o tarihlerde Osmanlı'ya bağlı olan bazı Arap topraklarında da Alman turistlerin izlerine rastlamak mümkündür. Mesela Irak'taki Babil Harabeleri ile temaşa etmeye değer diğer mekânları ziyaret etme arzusunda 62 kişilik Alman turist kafilesinin söz konusu mahallere gitmek üzere Tarabya vapuruyla Beyrut'a, oradan da Şam'a ulaşmış oldukları Suriye Valisi Hüseyin Nazım Paşa tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, DH.MKT, 1940/36; 7 Muharrem 1323/14 Mart 1905).

Tarihi ve turistik mekânları ziyaret etmenin yanında bir de dini vecibelerini yerine getirme gayreti içerisinde oldukları anlaşılan Alman turistlerden 500 kişilik bir kafiye 1906 senesinde Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Almanların Kudüs'e gerçekleştirecekleri bu seyahat örneğinden hareketle, Osmanlı idaresinin turistler için her türlü kolaylığı sağlama yönündeki çabalarına güzel bir örnek daha eklemek mümkündür. Nitekim Meclis-i Vükela'da yapılan

ile kurulmuştur. Ancak Sultan Abdülmecit'in bu kuruluşun haberdar olması ile birlikte fabrika Osmanlı İmparatorluğu'nun mülkiyetine ve yönetimine devredilmiş ve 1850 yılında Hereke Fabrika-i Hümayunu adını almıştır. Başlangıçta bez ve ipekli kumaş üretimi amacıyla kurulan ve 50 pamuklu ile 25 ipekli tezgâhtan oluşan fabrika, daha sonraları talepteki farklılaşmanın da etkisiyle ürün çeşitliliğine yönelmiştir. (Buluş-Arıcıoğlu, (http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler).

²² Buna göre turistler, 125 metro ipekli kadın elbiseliği için 738 kuruş, 38 metro döşemelik kumaş için 520 kuruş, 52 tane baş örtüsü için 1040 kuruş, 60 tane boyun atkısı için 600 kuruş, 308 adet çeşitli ipekli mendil için 1.540 kuruş, 35 metro çuka (çuha) için 1.750 kuruş, 30 metro kazmir (kaşmir) için 1.350 kuruş, 20 metro kastor için 720 kuruş ve çeşitli kumaşlar için de 1.950 kuruş olmak üzere toplam 10.208 kuruş ödemişlerdir. (BOA, Y.PRK. HH, 37/50; 28-1 Cemaziyelâhir 1324/19 Ağustos 1906).

müzakerelerden sonra, Cenevre Şehbenderliği tarafından Alman turistlerin her birinden tek tek vize harcı alınması yerine onların işlerini hayli hızlandıracak bir çözüm önerisine varılmıştır: Bunların rehberi olan Dr. Dostrold adına, bütün Almanları kapsayacak genel bir pasaport düzenlenecek ve diğerlerinin isimlerini ve özelliklerini içeren bir de cetvel hazırlanarak söz konusu pasaporta ilâştirilecek ve bu şekilde hazırlanan pasaportun Cenevre Şehbenderliği'ne verilmesi suretiyle Alman turistlerin seyahat etmelerine müsaade edilecekti. Üstelik “*Osmanlı topraklarında seyir ve seyahat edecek olan yabancıların her birinden belirli bir harç ücretinin alınarak, pasaportlarının bu surette vize olunması*” yönünde Pasaport Nizamnamesi'ne yerleştirilmiş olan hükme rağmen, Alman elçiliğinin de isteği ve iltiması doğrultusunda ve bir defaya mahsus olmak üzere Almanlardan sadece bir vize harcı alınmasına karar verilmiştir (BOA, MV, 103/61; 8 Zilkade 1319/16 Şubat 1902).

Yaşanan Sorunlar ve Alınan Tedbirler

Çalışmanın ilgili bölümlerinde değinildiği üzere; gerek Alman ilim adamlarının gerekse turistlerin, kendilerini ilgilendiren nizamnamelerde belirtilen hükümlere aykırı bazı davranışlar içinde bulunmaları veya bu nizamnamelerle kendileri için gerekli olan belgeleri tamamlamadan Osmanlı ülkesine girmek arzusunda olmaları gibi sebeplerden dolayı Osmanlı idaresi ile Almanlar arasında bazen bir takım sıkıntılar yaşanmıştır. Aynı şekilde Almanların izin tezkerelerinde veya ruhsatlarında yazılı olmayan birtakım işlere girişmeleri de merkezî idare ile aralarında zaman zaman kimi sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Mesela 1898 senesinde Almanların Truva'da gerçekleştirdikleri kazı çalışmalarını denetlemek üzere İstanbul Müzesi tarafından komiser tayin olunan müze memurlarından Mistaridis isimli bir şahıs ile birkaç Almanın Semadirek Adası'na kayıkla geçerek yanlarında götürdükleri yardım malzemelerini hükümetin bilgisi olmadan oradaki halka dağıtmaları, bölgedeki belediye reisinin de dağıtım sırasında onlara eşlik ettiğinin yapılan incelemeler neticesinde ortaya çıkması üzerine bu olayla ilgisi bulunan herkes hakkında gereken işlemlerin icra edilmesi, merkezî idare tarafından Dedeâğaç Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, 179/127-1; 13 Muharrem 1311/27 Temmuz 1893; MF.MKT, 179/127-2; 21 Safer 1311/3 Eylül 1893).

II.Abdülhamid döneminin iç ve dış dinamiklerinden kaynaklanan birtakım olumsuzluklar da yaşanmıştır. Anadolu ve Balkanlar'daki azınlıkların büyük bir kaynaşma içerisinde oldukları ve misyonerlik faaliyetlerinin de yoğun bir şekilde yaşandığı böylesi bir dönemde Osmanlı ülkesine girmek isteyen Alman kabileleri de haliyle sıkı arama ve soruşturmalara tabî tutulmuşlardır. Mesela 1898 senesinde kiralamış oldukları Llyod Kumpanyasına ait Bohemya Vapuru ile İstanbul'a gelmekte olan Alman turistlerin, Trieste'den geçişleri sırasında bir misyoner olmasından şüphe duyulan Dr. Beykolom (?) adındaki bir şahsın da kaptan tarafından vapura alındığı öğrenilince, Zaptiye Nezareti'nden Aydın Valiliği'ne gönderilen şifreli bir telgrafla vapurun İzmir'e uğraması durumunda söz konusu şahsın derhal tutuklanması emredilmiştir (BOA, Y.EE.KP, 8/751; 7 Cemaziyelâhir 1316/23 Ekim 1898). Nisan 1908'de ise Sofya yoluyla İstanbul'a gelmekte olan Alman turistlerin arasına Anadolu'da fesat çıkarma arzusunda olan Bulgar ve Ermenilerin²³ karışmasını önlemek için gerekli önlemlerin alınması ve turist kfilesinin de sıkı bir takibattan geçirilmesi yine Zaptiye Nezareti tarafından ilgili birimlerin zabıta memurluklarına bildirilmiştir (BOA, ZB, 31/73; 7 Rebiyülevvel 1326/ 9 Nisan 1908).

²³ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen gizli bir emirde; Osmanlı ülkesine girişlerine müsaade olunmayan Ermenilerin; Marsilya, Amerika ve Avrupa'nın diğer bazı yerlerine kaçarak oralarda fesat komiteleri tarafından bozgunculuğa ilişkin talimatlar alıp, Osmanlı ülkesine geri dönmek ve zaten var olan fesat ateşini bir kat daha alevlendirmek arzusunda olan gruplardan oldukları bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 746/28; 16 Cemaziyelâhir 1313/4 Kasım 1895).

Salgın hastalıklar da Almanların Osmanlı ülkesine girişlerini zorlaştıran veya en azından süreci uzatan engellerden bir diğerini teşkil etmekteydi. Nitekim uzun yıllar Almanya'da etkin olan kolera salgınının hüküm sürdüğü yıllarda Alman turistler hudut bölgelerinde uzun sürelerle karantina altına alınmışlardı. Örneğin, 1892 senesinde Osmanlı ülkesine girmek arzusunda olan Alman turistlerin Avusturya hududundaki karantinaları tamamlandıktan sonra Bulgaristan'a geçmeden evvel birkaç gün daha ihtiyat karantinasında beklettirilmelerine Bulgar Hükümetince karar verilmiştir. Bulgaristan komiserliği baş kitabetinden bu hususla ilgili olarak alınan telgraftan Almanlar hakkında her türlü tedbiri alma konusunda Sıhhiye Nezareti'ne de gerekli yetki ve izin verilmiş olduğu anlaşılmaktadır (BOA, Y.A.HUS, 264/121; 17 Safer 1310/ 10 Eylül 1892). 1905 senesinde ise kolera salgınının yayılmış olduğu Berlin ve Hamburg şehirlerinden Alman bandıralı Tarabya Vapuruyla İstanbul'a ulaşan Almanlar çok sıkı kontrollerden geçirilmişlerdir. Ayrıca Almanların isimlerini ve gidecekleri mahalleri beyan eden bir liste, Deniz Komiserliği tarafından hazırlanarak Sıhhiye Nezareti'nin emriyle Şehremaneti'ne gönderilmiştir (BOA, ZB, 372/95; 14 Eylül 1321/27 Eylül 1905).

Almanların Osmanlı ülkesinde karşılaşılabilecekleri sorunlardan bir diğeri ise yerel memurların bazı uygunsuz davranışlarından kaynaklanmıştır. Mesela Truva Harabeleri'ni görmek için Sultaniye Kalesi'ne gelen Petersburg Üniversitesi'nden²⁴ Alman Doktor Wachmot (?) ile beraberindekiler, kendileri hakkında tarihî eserleri ziyaretten men cezası veren Örenköy müze müdürünün bu kararından ve bölgedeki mahallî memurların uygun olmayan bazı muamelelerinden dolayı zor durumda kalmışlardı. Alman elçiliğinin meseleyle ilgili müracaatı üzerine yapılan incelemeler ve Biga Mutasarrıflığı'ndan alınan bazı bilgiler neticesinde Almanlar hakkında yapılan muamelelerin haksızlığı ortaya çıkınca söz konusu görevlilerin cezalandırılması için gerekli işlemler başlatılmıştır (BOA, DH.MKT, 1432/11; 21 Şevval 1304/13 Temmuz 1887; DH.MKT, 1447/95; 29 Zilhicce 1304/18 Eylül 1887).

Almanların Osmanlı ülkesinde rahat bir şekilde ve güven içerisinde gezinti yapmalarına engel oluşturan bir diğer olumsuzluk ise yağma hareketleri olmuştur. Bu hususta en muzdarip olanlardan birisi Alman Rolf olsa gerektir. Kendisi 1881 senesinde Bingazi taraflarında seyahat etmekte iken bazı Arap kabileleri tarafından uğradığı yağma neticesinde özel eşyaları ile birlikte Alman imparatoru tarafından Arap şeyhlerinden muteber bir şahsa verilmek üzere kendisine emanet olunan hediyeleri de yitirmiştir. Ancak Rolf'un imdadına biraz Osmanlı üzerindeki Alman nüfuzu biraz da çöküş çatırtılarına kulak asmayan Osmanlı sosyal devlet anlayışı yetişince 20.000 frank (86.675 kuruş) değerindeki zararın Maliye Nezareti'nin o seneki gelirlerinden lira olarak karşılanmasına ve Alman elçiliğine teslim edilmesine karar verilmiştir. (BOA, HR.SYS, 15/13; 19 Rebiyülâhir 1298/ 21 Mart 1881).²⁵ 1899 senesinde ise Musul havalisinde seyahat etmekte olan Almanların bazı Kürt aşiretlerinin yağmasına uğraması üzerine Van Adliyesi tarafından gerekli takibat başlatılmıştır (BOA, Y.PRK.ASK, 149/87; 3 Zilhicce 1316/14 Nisan 1899).

Burada son olarak belirtilmesi gereken bir başka nokta ise II.Abdülhamid'in o meşhur şüpheli kişiliğinin Osmanlı ülkesinde seyahat etme veya ilmî incelemelerde bulunma arzusunda olan Almanlarla ilgili olarak kaleme alınan hemen her vesikada kendisini göstermiş

²⁴ Bu hususla ilgili bir başka belgede Truva'ya gelen Almanların Leipzig Üniversitesi'ne bağlı muallimler olduğu kaydedilmiştir (BOA, DH.MKT, 1447/95; 29 Zilhicce 1304/18 Eylül 1887).

²⁵ Bu hadiseden sonra söz konusu yağmacı Arap kabilelerin araştırılması ve haklarından gelinmesi için çalışmalara başlanılmıştır (BOA, A.MKT. MHM, 486/90; 21 Safer 1299/12 Ocak 1882).

olduğudur. Ancak asilerin, ihtilalcilerin ve misyonerlerin istila ettiği bir coğrafya görünümüne bürünen Osmanlı ülkesinde, bir de sözde ilmî amaçlarla gelip çeşitli gayeler peşinde koşan kimi Alman ilim adamlarının usulsüz ve uygunsuz bazı davranışları göz önünde bulundurulunca padişahın takındığı tutumun haklılığı da hemen kendini gösterecektir. Dolayısıyla böylesi bir ortamda Alman turistlerin veya ilim adamlarının Osmanlı ülkesinde başıboş dolaşmalarına elbette müsaade edilmemiştir. Nitekim Almanların seyahat edecekleri mahallerin idarî ve askerî birimlerine gönderilen emirlerin bir kenarına bunların gizlice takip edilmeleri hususu da iliştilmiştir. Bazen de oldukça fazla şüphe uyandıran Almanların hareketlerinin oldukça dikkatli bir şekilde tahkik ve takip edilmesi²⁶ ve şüphe uyandıracak bir hareketleri görülürse şifre ile devlet merkezinin durumdan haberdar edilmesi, gerekli görüldüğü takdirde de İstanbul'un kararını beklemeden onlar için sağlanan bütün kolaylık ve izinlerin iptal edilmesi seyahat edecekleri yerlerin yöneticilerine şifreli telgraflarla bildirilmiştir (BOA, DH.MKT, 1066/16; 11 Safer 1324; 6 Nisan 1906).

Osmanlıda Turizmi Geliştirme Çabaları ve Sonuç

1916 senesinde Ernest Erman²⁷ isimli bir şahıs tarafından Osmanlı ülkesinde turizm faaliyetlerini geliştirme gayesiyle kaleme alınan bir makalenin Münih'te yayınlanmasından ve çevirisiyle birlikte Osmanlı idarecilerine gönderilmesinden sonra konunun Meclis-i Vükela'da tartışılmasına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda turizmle ilgili faaliyetleri geliştirme yönünde esaslı bir çalışmadan bahsetmek pek mümkün değildir. Çünkü söz konusu makalede memleketin doğal güzelliklerinin Almanya'ya tanıtılmasından, her sene hava değişimi için bir ay kadar İsviçre, İspanya ve İtalya gibi ülkelere giden Alman turist kabilelerinin büyük bir kısmının Osmanlı ülkesine çekilebilmesi gayesiyle hükümet himayesinde bir idare tesis olunması fikrinden ilk defa bahsedilmiştir.

Konu, 1917 senesinde Meclis-i Vükela'ya taşınmış ve yapılan müzakerelerde turistleri İstanbul'a çekmek için şehrin yeniden imar edilerek daha cazip bir hale getirilmesine, seyahat saatlerinin düzenlenmesine ve ulaşım imkânlarının artırılmasına karar verilmiştir. Bu işleri organize etmek üzere de esaslı bir plan ve projenin hazırlanması için Ernest Erman'ın önerdiği idarenin yapılacak tetkiklerden sonra tesis edilmesinde hiçbir sakınca görülmemiştir. Ayrıca söz konusu çalışmaların daha etraflıca ve müştereken yürütülmesi için konunun yabancı uzmanlarının da İstanbul'a davet olunmaları yönünde karar alınmıştır (BOA, MV, 209/60; 8 Zilhicce 1335/25 Eylül 1917). Böylece söz konusu turizm faaliyetlerine yönelik plan ve programların yabancı uzmanların da katılımıyla birlikte derhal hazırlanması, daha büyük adımların ise savaş sonrası döneme bırakılması yönünde genel bir karara varılmıştır (BOA, DH. UMVM, 97/31; 2 Muharrem 1336/18 Ekim 1917).

Neticede biraz geç ve uygunsuz bir zamanda da olsa Osmanlı ülkesinde turizmi geliştirme ve bu hususta diğer devletlerle rekabet edebilme adına böylesi esaslı ve etraflı girişimlerin imparatorluğun çöküş çatırtıları arasında ve bir harp ortamında başlatılmış olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu faaliyetler, bu çalışmanın kapsadığı dönemin bütün

²⁶ Mesela, İzmir'e gitmek üzere tezkere isteyen Alman Orni Veruhet ile Belçikalı Ojen Köhon ve Fransköl'ün gizlice takip edilmeleri için Zaptiye Nazırı tarafından Aydın Vilayeti'ne 25 Mayıs 1900 tarihinde şifreli bir telgraf gönderilmiştir (BOA, Y.EE.KP, 11/1066). Yine Alman turistlerden olan ve İzmir'e gitmek üzere kendilerine tezkere verilen Karol Oger ile Şarl Siver adındaki şahısların İzmir'de buldukları süre zarfında gizlice izlenmeleri için Dâhiliye Nazırı Memduh Bey'den Aydın Valiliği'ne 15 Şubat 1900 tarihli bir şifre gönderilmiştir (BOA, Y.EE.KP, 10/988).

²⁷ İlgili vesikada, Ernest Erman'ın kendisini bu hususlarda gerekli bilgi ve tecrübeye sahip bir şahıs olarak tanıttığı, kısa bir özgeçmişini de göndermiş olduğu ve eğer projesi onaylanırsa ayrıntıları teferruatlı bir rapor halinde arz ve takdim eyleyeceği, hatta arzu edildiği takdirde müzakereler için bizzat İstanbul'a dahi gelebileceği kaydedilmiştir (BOA, DH. KMS, 39/74; 25 Receb 1334/28 Mayıs 1916).

karışıklık ve karmaşası içerisinde, çeşitli gaye ve statülerle Osmanlı topraklarına seyahatte bulunan Almanlar için Osmanlı idaresince elden gelen tüm imkânların seferber edildiği gerçeğinin yadsınmasına bir engel oluşturmaz. Dönemin şartlarından veya şahısların uygunsuz davranışlarından dolayı yaşanan birtakım olumsuzluklara rağmen Almanların Osmanlı ülkesindeki gezi veya incelemelerinin büyük bir güvenlik ve rahatlık içerisinde gerçekleşmesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınması adına yoğun bir çabanın da sarf edilmiş olduğu görülmektedir. Aynı çaba misyonerlik faaliyetleri yürütmek için Osmanlı ülkesine girdikleri anlaşılan Almanların amaçlarına ulaşmalarını engelleme aşamasında da geçerli olmuştur. Tarihi eser kaçakçılığı için Osmanlı ülkesine giriş yapan Almanlara karşı da özellikle Osman Hamdi Bey'in gayret ve tedbirlerinden sonra imparatorluk yöneticilerinde hissedilir bir uyanık hali söz konusudur.

Neticede yaşanan bütün olumsuzluk ve uygunsuzluklar bir tarafa bırakılacak olursa, Türk-Alman ilişkilerindeki etkileşimin ilmî ve kültürel zemindeki gelişiminde, Osmanlı coğrafyasında gerçekleşen söz konusu seyahatlerin ve bu seyahatler sırasında yaşanan bütün gelişmelerin oynamış olduğu rolü de hesaba katmak gerekecektir.

KAYNAKÇA

I.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

(Dosya No/Gömlek No şeklinde gösterilmiştir).

—YILDIZ EVRAKI

Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı Analitik Envanteri (Y..PRK.ZB..)

7/69; 13 Receb 1308; 22 Şubat 1891.

20/54; 14 Zilkade 1315/6 Nisan 1898.

27/113; 28 Safer 1319/16 Haziran 1901.

28/11; 2 Rebiyülevvel 1319/19 Haziran 1901.

29/10; 2 Cemaziyelevvel 1319/17 Ağustos 1901.

30/111; 27 Cemaziyelâhir 1319/11 Ekim 1901.

31/7; 2 Receb 1319/ 15 Ekim 1901.

34/77; 1 Receb 1322/ 11 Eylül 1904.

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y..PRK.ASK.)

69/96; 6 Receb 1308/15 Şubat 1891.

69/100; 6 Receb 1308/15 Şubat 1891.

84/11; 3 Muharrem 1310/29 Temmuz 1892.

149/87; 3 Zilhicce 1316/14 Nisan 1899.

153/113; 30 Rebiyülevvel 1317; 8 Ağustos 1899.

255/57-1-2-3; 7 Rebiyülevvel 1326/ 9 Nisan 1908.

Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y..A...HUS.)

262/52, 17 Zilhicce 1309/ 13 Temmuz 1892.

264/121; 17 Safer 1310/ 10 Eylül 1892.

384/62; 17 Zilhicce 1315/9 Mayıs 1898.

Yıldız Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP.)

8/751; 7 Cemaziyelâhir 1316/23 Ekim 1898.

10/988; 14 Şevval 1317/15 Şubat 1900.

11/1066; 25 Muharrem 1318/25 Mayıs 1900.

Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti Maruzâtı (Y..PRK.HH..)

37/50; 28-1 Cemaziyelâhir 1324/19 Ağustos 1906.

Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzâtı (Y..PRK.ŞH..)

13/66; 21 Safer 1324/16 Nisan 1906.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzâtı (Y..PRK.HR..)

16/3; 25 Zilhicce 1309; 21 Temmuz 1892.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik Ve Ataşemiliterlik (Y..PRK.EŞA.)

6/71; 4 Şaban 1304/28 Nisan 1887.

Yıldız Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (YPR. TŞF.)

6/38; 3 Muharrem 1319/ 22 Nisan 1901.

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y..PRK.BŞK.)

59/30; 15 Zilhicce 1316/26 Nisan 1899.

—İRADERLER

Hususi İradeler (İ.HUS.)

57/1315-Ca059; 16 Cemaziyelevvel 1315/13 Ekim 1897.

88/1319-M-24; 23 Muharrem 1319/12 Mayıs 1901.

88/1319-S-03; 2 Safer 1319/21 Mayıs 1901.

139/1324-M093; 23 Muharrem 1324/19 Mart 1906.

139/1324-M081; 25 Muharrem 1324/ 21 Mart 1906.

151/1325-M066; 22 Muharrem 1325/7 Mart 1907.

Hariciye İradeleri (İ.HR.)

366/1317 Z-13; 22 Zilhicce 1317/23 Nisan 1900.

376/1319-Z-9; 21 Zilhicce 1319/ 31 Mart 1902.

401/1324-S-35; 24 Safer 1324/19 Nisan 1906.

Dahiliye İradeleri (İ.DH)

1283/101039; 18 Zilhicce 1309/ 14 Temmuz 1892.

Mabeyn-i Hümayun İradeleri(İ.MBH.)

5-1329/Ra-009; 20 Rebiyülevvel 1329/21 Mart 1911.

Maarif İradeleri

6/1318-M-3/1-2-3; 18 Muharrem 1318/18 Mayıs 1900.

—DÂHİLİYE NEZARETİ**Mektubi Kalemî (DH.MKT)**

482/29; 8 Muharrem 1320/17 Nisan 1902.

702/57; 7 Safer 1321/5 Mayıs 1903.

1060/80; 26 Muharrem 1324/22 Mart 1906.

1066/16; 11 Safer 1324; 6 Nisan 1906.

1074/21; 4 Rebiyülevvel 1324/28 Nisan 1906.

1152/89; 28 Muharrem 1325/13 Mart 1907.

1432/11; 21 Şevval 1304/13 Temmuz 1887.

1447/95; 29 Zilhicce 1304/18 Eylül 1887.

1556/54; 14 Safer 1306/20 Ekim 1888.

1940/36; 7 Muharrem 1323/14 Mart 1905.

1970/68; 16 Zilhicce 1309/12 Temmuz 1892.

2196/14; 21 Zilhicce 1316/2 Mayıs 1899.

2242/130; 28 Rebiyülâhir 1317/ 5 Eylül 1899.

2339/4; 1 Muharrem 1318/ 1 Mayıs 1900.

Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti (DH.KMS)

10/7; 1 Safer 1332; 30 Aralık 1913.

39/74; 25 Receb 1334/28 Mayıs 1916.

Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti (DH.UMVM)

97/31; 2 Muharrem 1336/18 Ekim 1917.

97/49; 8 Receb 1328/16 Temmuz 1910.

—MAARİF NEZARETİ**Mektubi Kalemî (MF.MKT)**

61/144; 7 Cemaziyelevvel 1296/29 Nisan 1879.

63/116; 27 Receb 1296/17 Temmuz 1879.

147/167; 16 Muharrem 1310/10 Ağustos 1892.

179/127; 13 Muharrem 1311/27 Temmuz 1893.

452/3; 28 Muharrem 1317/ 8 Haziran 1899.

—**ZAPTİYE NEZARETİ (ZB)**

31/73; 7 Rebiyülevvel 1326/ 9 Nisan 1908.

372/95; 14 Eylül 1321/27 Eylül 1905.

—**Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.}MKT. MHM)**

486/90; 21 Safer 1299/12 Ocak 1882.

746/28; 16 Cemaziyelevvel 1313/4 Kasım 1895.

—**Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.)**

15/13; 19 Rebiyülâhir 1298/ 21 Mart 1881.

—**Teftişat-ı Rumeli (Rumeli Müfettişliği) Manastır Evrakı (TFR.I..MN..)**

8/763;30 Muharrem 1321/28 Nisan 1903.

—**Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)**

103/61; 8 Zilkade 1319/16 Şubat 1902.

209/60; 8 Zilhicce 1335/25 Eylül 1917.

II. Araştırma-İnceleme

AKIN, Nur, “Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atîka Nizâmnâmesi Ve Dönemin

Koruma Anlayışı Üzerine, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu (17–18 Aralık 1992)**, (Yay. Haz. Zeynep Rona), İstanbul 1993, ss.233-239.

AYBAY, Rona, “Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükümeti ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Pasaportlar”, **Tarih ve Toplum**, 3/13, (Ocak 1985), ss.48-49.

ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men’-i Mürûr ve Pasaport Nizâmnâmeleri”, **Belgeler**, XV/19, Ankara 1993, ss.169-181.

ERDOĞAN, Serap, **Gordion Tümülüsleri Işığında Frigler’de Oda Mezarlara Ölü Gömme Gelenekleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.

ESİN, Ufuk, “19.Yüzyıl Sonlarında Heinrich Schliemann’ın Troya Kazıları ve Osmanlılarla İlişkileri”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu (17–18 Aralık 1992)**, (Yay. Haz. Zeynep Rona), İstanbul 1993, ss.179-191.

HAYTA, Necdet-ÜNAL, Uğur, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, Ankara 2005.

- KARADUMAN, Hüseyin, “Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi”, **Belgeler**, XXV/29, Ankara 2004.
- KARADUMAN, Hüseyin, **Türkiye’de Eski Eser Kaçakçılığı**, Ankara 2008.
- MUŞMAL, Hüseyin, **Yabancıların İzinde Osmanlı: Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Yabancılar (1876–1914)**, Konya 2009.
- ÖZKASIM, Hale-ÖGEL, Semra, “Türkiye’de Müzeciliğin Gelişimi”, **İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 2/1, (Aralık 2005), ss.96-102.
- PAKALIN, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, İstanbul 2004.
- PATRICK, Mary Mills, **Son Sultanların İstanbulu’nda (Siyaset-Modernleşme-Yabancı Okullar)**, İstanbul 2009.
- SEZER, Hamiyet, “Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18–19.Yüzyıl)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXI/33, Ankara 2003, ss.105-124.
- ŞAHİN, Gürsoy, “Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXVI/ 42, Ankara 2007, ss.101-125.
- TEKİN, Şinasi, "Türkiye'de Onbeşinci Yüzyıla Ait İki Pasaport: İl-Cân Mektûbı ve İl-Cân-Nâme", **Tarih ve Toplum**, 4/23, Ankara 1985, ss.297-299.
- ÜSTÜNDAĞ-SELAMOĞLU, Esra, “Bir Sözlü Tarih Çalışması: Hereke’de Değişim”, **Toplumsal Tarih**, sy.45, (Eylül 1997), ss.28-37.

III.İnternet

- BULUŞ, Abdülkadir- Arıcıoğlu, Atilla, “Başkaları Aracılığıyla İş Gördürmeye İlişkin Tarihsel Bir Örneklem: Hereke Fabrikası’nda Yönetim ve Örgütlenme Anlayışı”, (http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler).
- HOFFMANN, Adolf, “1929–2004–Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi’nin 75. Yılı”,(<http://www.dainst.org>).
- KAYNAR, Mehmet Nuri, “Türkiye’de Turizm Değişmeli”, (www.oncevatan.com.tr).
<http://www.edremit.gov.tr>.